

Norsk Presseforbund
v/generalsekretær Elin Floberghagen

Kildeutvalgets forslag til endringer i Vær Varsom-plakaten - høring

Vi viser til høringsbrev av 20. januar 2020 om Kildeutvalgets forslag til endringer i Vær Varsom-plakaten (VVP), samt senere vedtak i Norsk Presseforbunds styre, hvor høringsfristen ble utsatt til 1. oktober.

1. Utgangspunkt

Rent formelt gjelder høringssaken de konkrete forslagene til endringer i Vær Varsom-plakaten. Etter Norsk Redaktørforenings syn er imidlertid det deskriptive arbeidet og den analysen Kildeutvalget har gjort vel så viktig som de konkrete forslagene til endringer i VVP. Det har allerede skjedd en hel del i kjølvannet av presentasjonen av rapporten i november 2019, og mye av dette er trolig viktigere enn å endre VVP.

NRs styre vil understreke følgende:

- Vi er svært fornøyde med at NP valgte å se utover den konkrete saken som danner bakteppet for Kildeutvalgets rapport. Det bidro til at vi fikk en mye bredere rapport, og ikke minst en rapport som avdekket at svært mange norske redaksjoner har behov for å se nærmere på sitt forhold til kildene.
- Kildeutvalgets rapport er et grundig og gjennomarbeidet dokument som borer dypt i et av journalistfagets kjerneområder. Intervjuer med en rekke kilder, journalister og redaktører bidrar til å anskueliggjøre utfordringer knyttet til journalistisk praksis som mange ikke var bevisste nok på.
- Gjennom et omfattende og systematisk kildearbeid avdekker utvalget forhold som hver enkelt medarbeider i redaksjonene bør reflektere over og delta i debatten om og som hele mediebransjen må ta på alvor.
- Utvalgets rapport har allerede ført til en rekke debatter; nasjonalt, regionalt, lokalt og i de enkelte mediehus om hvordan vi forholder oss til kildene. Vi er ikke i tvil om at dette har økt bevissthetsnivået i mange redaksjoner og hos mange journalister og redaktører. Det alene er et viktig resultat av utvalgets arbeid. Dessverre ble etterarbeidet rammet av koronakrisen. Dette førte blant annet til at en rekke planlagte debatter ble avlyst eller utsatt. Flere av disse kan imidlertid plukkes opp igjen.
- I og med at klagen i forbindelse med VGs omtale av den såkalte Bar Vulkan-saken danner noe av bakteppet, så minner vi for ordens skyld om at VG ble felt av PFU på fem av syv klagepunkter, basert på *dagens VVP-tekst*. Fire av de fem punktene er omhandlet i rapporten.

- En rekke mediehus har revidert sine internetiske regler som følge av forhold rapporten påpeker.
- Rapporten er et godt utgangspunkt for å lage en veileder til redaksjonene, en veileder som vil kunne ta opp i seg flere av de poengene som ligger til grunn for utvalgets forslag til endringer i VVP. NR er innstilt på å utarbeide en slik veileder. Vi er også positive til at NP utarbeider en tilsvarende veileder til *kildene*.

2. Saksbehandlingen

I forkant av NR-styrets behandling av saken er det avholdt flere møter om Kildeutvalgets rapport og forslag. Allerede på høstmøtet i Tromsø i november 2019 ble rapporten grundig debattert. I tillegg til at rapporten har vært sendt på høring til alle NR-medlemmer, har det vært avholdt både styremøter og debattmøter i regionforeningene, møter med redaktører i en del av de større redaksjonene, et eget møte med regionlederne og en rekke en-til-en-samtaler med ansvarlige redaktører. NR-styret har behandlet rapporten i totalt fem ulike møter over en periode på seks måneder.

3. Overordnende hensyn

NR-styret mener det er viktig å ta med noen overordnede prinsipper i vurderingen av hvorvidt VVP bør endres på bestemte punkter:

- Vi ønsker i utgangspunktet ikke at plakaten blir mer omfattende. VVP skal være en plakat, ikke en håndbok i etikk. Den skal meisle ut prinsippene og sette opp merkesteinene, men plakaten i seg selv skal ikke gi helt konkrete anvisninger på hvordan journalistikken og den publisistiske praksis skal utøves.
- I forlengelsen av dette vil vi advare mot en «jussifisering» av VVP. En større detaljeringsgrad i plakaten øker risikoen for at VVP får preg av å være mer juss og mindre etikk. Enkelte jurister har pekt på dette i kjølvannet av Kildeutvalgets innstilling. Spørsmålet er i hvor stor grad VVP skal være overordnet og prinsipiell og peke på hovedhensynene og hovedreglene, og i hvor stor grad plakaten skal gi helt konkrete anvisninger på hvordan journalistikken og de publisistiske prinsippene skal utformes og utøves.
- Eventuelle endringer i VVP må bidra til avklaring og ikke vidløftiggjøring. Dersom endringene bidrar til å gjøre prinsippene mer uklare, eller kanskje for detaljerte, så kan de i neste omgang utløse behov for ytterligere presiseringer og dermed utbygging av VVP.
- Vi må nøye vurdere om endringene er nødvendige for å kunne fange opp eksempler på journalistisk praksis som ikke allerede omfattes av dagens tekst.
- Vi må spørre oss hvilke utilsiktede konsekvenser eventuelle endringer kan ha, ikke minst for den maktkritiske journalistikken.

4. De enkelte forslagene

a) VVP punkt 3.1.

Kildeutvalget har foreslått å legge til følgende setning til dagens tekst:

«Personkarakteristikk og udokumenterbare påstander bør ikke fremsettes anonymt.»

Begrunnelsen er primært at det er vanskelig å forsvare seg mot påstander som fremsettes anonymt så lenge disse ikke er faktabaserte.

For NRs styre er det viktig å understreke at en eventuell særlig varsomhetsregel knyttet til bruk av anonyme kilder vil måtte utformes slik at den ikke innebærer begrensninger i mulighetene til å få frem kritikkverdige forhold fra samfunnsområder hvor anonymitet for kildene ofte er helt avgjørende. Dette gjelder for eksempel innenfor områder som barnevern, arbeidsliv og organisert kriminalitet. Vi må ikke vanskeliggjøre muligheten for å få frem sårbare kilder eller avdekke forhold av stor offentlig interesse.

Samtidig ser NR-styret at det kan være fornuftig å tydeliggjøre at det å publisere visse typer opplysninger fra anonyme kilder må innebære en ekstra varsomhet. Det kan argumenteres med at dette hensynet er dekket inn i VVP punkt 3.2 og henvisningen til at man skal være «spesielt aktsom» ved bruk av anonyme kilder. Det er heller ikke, basert på PFUs base, noe som tyder på at dette i volum er noe stort problem. Av de ni sakene som i PFU-basen er registrert med brudd på punkt 3.1 i VVP (fra 1992 og til i dag), er det strengt tatt bare én som gjelder den problemstillingen utvalget peker på.

Sett i lys av de diskusjonene som har funnet sted i kjølvannet av utvalgets rapport, kan det imidlertid være formålstjenlig å tydeliggjøre det som i realiteten ligger i dagens forståelse av VVP og PFUs praksis. Kildeutvalgets forslag til formulering er imidlertid alt for omfattende og dessuten med for lite forbehold. Vi mener avgrensningen bør knyttes til personkarakteristikk, og da primært karakteristikk hvor premisser eller forutsetninger ikke kan dokumenteres eller ettergås.

Vi er enige med Norsk Journalistlag (NJ) i at ordet «hovedregel» må inn som en avgrensning. I likhet med NJ ønsker vi heller ikke at «udokumenterbare påstander» skal være en selvstendig avgrensning. Hva som er dokumenterbart eller udokumenterbart vil kunne være gjenstand for tolkninger.

Med dette som utgangspunkt foreslår NRs styre følgende formulering:

«Negative personkarakteristikk bør som hovedregel ikke framsettes anonymt.»

b) VVP punkt 3.3

Kildeutvalget foreslår i realiteten tre endringer (understreket):

«Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers overfor kilder og kontakter. Dette gjelder også opptak av samtaler. (1)

Hvis det inngås avtale om sitatsjekk, bør det (2) gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke tidsfrister som gjelder. I kontroversielle saker bør urutinerte kilder gjøres oppmerksomme på muligheten for sitatsjekk. (3) Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.»

(1) Opptak av samtaler. Utvalgets begrunnelse er at «flere kilder» sier de opplever det som et tillitsbrudd dersom de ikke blir gjort oppmerksomme på at det gjøres opptak av en samtale, samt at det oppfattes som «god folkeskikk».

Etter NR-styrets mening vil en regel som den utvalget foreslår gripe for langt inn i den journalistiske arbeidsmetoden. Et opptak (som ikke er ment for publisering) er i prinsippet kun en måte å dokumentere den journalistiske arbeidsprosessen på. Å hele tiden skulle redegjøre for dette overfor den enkelte kilde vil være å gjøre det journalistiske arbeidet unødig komplisert. Det vil samtidig kunne bidra til å gjøre spørsmålet om opptak til noe mer problematisk enn det faktisk er. I en del saker, særlig når det kommer til kilder som nøler med å stille opp, vil et krav om en slik presisering være det som får intervjuobjektene til å trekke seg. Styret stiller seg noe undrende til utvalgets argument om at nettopp fordi et opptak utgjør et uomtvistelig bevis så er det annerledes enn skriftlige notater.

NJ har foreslått en formulering hvor det presiseres at dette kun gjelder opptak som skal «brukes i publiseringen». NR er enig i at dette for så vidt løser problemet. PFUs praksis er imidlertid allerede helt klar på dette området. Opptak som skal publiseres må man selvsagt gjøre kilden oppmerksom på. Unntaket er de tilfellene hvor kriteriene for skjult opptak er til stede, jfr VVP punkt 3.10. Etter NR-styrets mening er det derfor ikke nødvendig å ta inn noen ny formulering om dette i VVP og dermed bidra til en unødig utvidelse av plakaten.

(2) Avtale om sitatsjekk. Utvalgets begrunnelse for å fjerne regelen om at avtaler om sitatsjekk bør inngås i forkant er at denne regelen nærmest konsekvent neglisjeres. Utvalget argumenterer med at det er bedre å ha en regel om avtale i etterkant og hva den avtalen bør inneholde. NR-styret ser at utvalgets forslag kan være fornuftig, men foreslår en litt annen formulering:

«Eventuelle avtaler om sitatsjekk bør klargjøre hva avtalen omfatter og hvilke frister som gjelder.»

(3) Skille på «kontroversielle saker» og «urutinerte kilder».
Utvalgets begrunnelse er at dette «formaliserer den forskjellsbehandling mellom rutinerne og urutinerte kilder som det synes å være enighet om i bransjen».

Vi er skeptiske til å innføre to kategorier kilder og to kategorier saker i VVP. Dette frykter vi vil bli gjenstand for nesten umulige vurderinger. Hvilke kriterier skal legges til grunn for å kunne skille mellom «kontroversielle» og «ukontroversielle» saker og «rutinerne» og «urutinerte» kilder. En sak som synes ukontroversiell kan bli kontroversiell nettopp på grunn av uttalelser fra det aktuelle intervjuobjektet. Kilder som er rutinerne i en sammenheng vil kunne være urutinerte i en helt annen. Her er det mulig å se for seg en rekke variabler og vurderinger hvor det for redaksjonenes del nærmest vil være umulig å vite på forhånd om man havner i den ene eller andre kategorien.

Kildeutvalget skriver om vanskelighetene med å skille ulike kilder fra hverandre at «Dette åpner for en diskusjon om hvilke kilder som kan karakteriseres som urutinerte, men de presseetiske reglene kan uansett ikke fjerne behovet for å utøve redaksjonelt skjønn.» Etter NR-styrets syn viser denne formuleringen hvorfor utvalgets forslag er dårlig. Å flytte et redaksjonelt skjønn til PFU og åpne for fellelse fordi utvalget vurderer skjønnet annerledes

enn redaktøren, er betenkelig. Problemet er at det foreslås innført *to* kategoriseringer som er skjønnsmessige, og hvor en ørliten forskjell i vurderingen fra utvalgets side vil kunne føre til fellelse.

NJ ønsker å forklare nærmere forskjellene på rutinerte og urutinerte kilder og også hva som skal regnes som «kontroversielle» saker. Det mener vi er feil vei å gå, og det vil utvilsomt bidra til å utvide og vidløftiggjøre plakaten.

NR mener dette forslaget ikke bør tas til følge.

c) VVP punkt 3.6

Kildeutvalget har foreslått følgende ny tekst: «*Av hensyn til kildene og pressens uavhengighet har ingen utenforstående rett til å få utlevert upublisert materiale.*»

Begrunnelsen er at dette forslaget «bedre reflekterer den opprinnelige intensjonen med dagens formulering, nemlig å hindre at myndighetene kan kreve utlevert materiale som setter kildevernet i fare».

Vi har forståelse for Kildeutvalgets intensjon; å få gjort punktet klarere. Vi er imidlertid usikre på om forslaget slik det foreligger vil bidra til nettopp det. Vil en formulering som den utvalget foreslår bidra til å senke eller heve terskelen for å gi fra seg materiale? Forslaget endrer innretningen på punktet fra å være en forsiktighetsregel, til å bli en presisering av noe som bør være åpenbart: At det er redaktøren som suverent bestemmer hvem som eventuelt skal få tilgang på slikt materiale, og at ingen – åpenbart – har noen «rett» til å få tilgang til dette.

Det må være redaktøren som, ut fra en konkret vurdering, avgjør hvorvidt det er forsvarlig å utlevere upublisert materiale. Da er det en rekke faktorer som må tas i betraktning. Det er riktig som VG skriver i sin høringsuttalelse at NR de siste årene har gitt råd som også innebærer at utlevering kan være legitimt. Men de vurderingene er som regel meget komplekse og nesten umulig å skissere i VVP. Det er bare to saker i PFU-basen hvor dette har vært gjenstand for fellelse i PFU.

Kombinasjonen av «utenforstående» og «rett» er egnet til å skape forvirring. Hvem er å regne som utenforstående? Kildeutvalget peker på at samarbeidende redaksjoner ikke kan regnes som «utenforstående». Men betyr det da at de har «rett» til å få utlevert upublisert materiale? Det er vanskelig å forstå hvordan utvalget tenker akkurat på dette punktet, og NR kan ikke gå inn for en slik endring som utvalget foreslår.

Dersom vi skal se for oss en annen formulering enn dagens, så kan det tenkes at vi burde gå bort fra begrepet «hovedregel», og heller i retning av å si at man bør «være varsom» med utlevering av upublisert materiale. NR-styret ser imidlertid ikke det umiddelbare behovet for å endre dagens tekst.

d) VVP punkt 3.7

Kildeutvalget har foreslått en liten endring i dagens formulering: «*Pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser i indirekte sitater. Direkte sitater skal gjengis presist.*».

Begrunnelsen er at utvalget mener regelen om å gjengi presist ikke praktiseres i dag, fordi «direkte sitater» relaterer seg til det som settes i «klammer» og ikke det som settes bak en sitatstrek. Det ønsker utvalget å endre, slik at både klammer og sitatstrek nå havner i kategorien «direkte sitater». Samtidig presiserer utvalget at «presist» ikke skal forstås som «ordrett», men «med de ordene som intervjuobjektet uttalte». Fortsatt skal man kunne «*ta vekk overflødige enkeltord eller setninger, legge til fulle navn, fjerne interjeksjoner og lydhermende ord, rette dårlig grammatikk, og ta vekk uriktigheter.*»

NR-styret ser også her at utvalget har de beste intensjoner om å rydde opp på et område som er preget av en noe sprikende og tidvis også tvilsom praksis. Vi er imidlertid usikre på om den endringen utvalget har foreslått vil gi den riktige effekten. Samtidig er vi redde for at forslaget kan gi utilsiktede og uheldige konsekvenser.

Det bør etter vårt syn være åpenbart at en kilde har krav på å bli gjengitt korrekt. Dette er uavhengig av hvorvidt vedkommende gjengis gjennom «indirekte» eller direkte sitater. Kilden skal kunne kjenne igjen sine synspunkter og uttalelser. Utfordringen er i hvor stor grad vi skal kreve av det skjer «presist», i betydningen ordrett. I mange sammenhenger vil et krav om en ordrett gjengivelse stå i veien for en tydelig og effektiv gjengivelse av det som er intervjuobjektets mening. Kildeutvalget forsøker å bøte på dette ved å presisere at «presis» fortsatt gir muligheter for å «*ta vekk overflødige enkeltord eller setninger, legge til fulle navn, fjerne interjeksjoner og lydhermende ord, rette dårlig grammatikk, og ta vekk uriktigheter.*» Spørsmålet er om det bringer oss nærmere en korrekt og lojal gjengivelse av hva intervjuobjektet faktisk sa og mente.

Kildeutvalget ønsker å redusere kravene til sitater til to former, slik at bruk av sitatstrek nå blir å regne som et «direkte» sitat, på linje med bruk av «klammer». Dette vil trolig stamme bedre med publikums oppfatning av at det som kommer etter en sitatstrek er å betrakte som et fullverdig direkte sitat. Dersom det innebærer at sitatet må være like presist som det vi i dag gjengir i klammer, så reiser det noen viktige spørsmål.

Vi har i utgangspunktet sansen for utvalgets tanker om at det som står bak sitatstreken bør være ord som er uttalt av intervjuobjektet. Slik vi leser PFUs praksis, så vil det imidlertid også i dag bli slått ned på dersom intervjuobjekter får ord lagt i munnen på seg. Dette var da også et av punktene VG ble felt på i PFU.

NR-styret vil på denne bakgrunn ikke støtte utvalgets forslag på dette punkt.

e) VVP punkt 3.8

Kildeutvalget har foreslått to endringer i punkt 3.8: «Kildens rett til sitatsjekk er personlig, og begrenset til korrigerende av faktiske feil. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale. Som hovedregel tilbys ikke sitatsjekk når svar er avgitt skriftlig.»

Begrunnelsen for det første forslaget er at «Det er viktig å presisere at sitatsjekk ikke kan være en rettighet for andre enn den som er blitt intervjuet. Forslag om å sende sitatene til andre, bør avvises.»

Vi forstår utvalgets intensjon, men er tvilende til om dette lar seg løse gjennom VVP. Flere peker på at en sterk understrekning av at sitatsjekken er «personlig» vil kunne medføre betydelige praktiske problemer ved gjennomføring av intervjuer med personer som er vanskelig tilgjengelige, for eksempel statsråder. Det kan ikke bli et presseetisk brudd å velge å stole på at en kommunikasjonsrådgiver er utstyrt med de nødvendige fullmakter til å foreta en sitatsjekk eller sjekke faktaopplysninger gitt av en politiker eller en annen kilde.

Samtidig er vi helt uenige i formuleringen «Kildens rett til sitatsjekk...». Det indikerer at kilden faktisk har en slik rett, hvilket i så fall innebærer en endring av rettstilstanden som heller ikke er i tråd med punkt 3.3 hvor det er snakk om «avtale». Vi har merket oss innspill om at sitatsjekken primært er en sjekk av at kilden er korrekt gjengitt og mener det kan speiles i plakaten, men at det for øvrig må være opp til den enkelte redaksjon hvordan man vil praktisere avtaler om sitatsjekk. Vi vet at ulike redaksjoner har forskjellig praksis på dette området, uten at det kan sies at den ene nødvendigvis er mer i tråd med god presseskikk enn den andre. Vi er svært skeptiske til NJs forslag om å liste opp kriterier i VVP for hvem som kan utføre sitatsjekk. Det vil bli krevende – og omfattende.

Det andre punktet gjelder sitatsjekk ved skriftlig svar. Vi mener det er åpenbart unaturlig å tilby sitatsjekk på sitater som er avgitt skriftlig. Nå vil det uansett neppe være et presseetisk brudd å gi kilden større konsesjoner enn det vedkommende har krav på. Dermed er det også et spørsmål om dette poenget har noen naturlig plass i VVP. Dette er materielt ingen stor sak, men NR er generelt mot å bygge ut plakaten, særlig ikke med punkter som er åpenbare eller som uansett ikke kan gjøres til gjenstand for reell klagebehandling.

Vi fremmer derimot et eget forslag til omformulering av inngangen på punkt 3.8. Dette fordi punktet faktisk ikke presist fanger det som er det primære poenget med sitatsjekk; å sjekke hvorvidt man er korrekt sitert. Det leder oss frem til følgende forslag til nytt punkt 3.8:

«Kildens sitatsjekk skal primært bidra til å sikre at kilden er gjengitt korrekt og til korrigering av eventuelle faktiske feil. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale.»

f) VVP punkt 3.9

Kildeutvalget har foreslått følgende: «*Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor urutinerte kilder og personer som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. Vær aktpågivende ved bruk av sosiale medier som kildegrunnlag. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft. Husk at mennesker i sjokk eller sorg er mer sårbare enn andre.*»

Begrunnelsen er følgende: «*Punkt 3.9 i dets nåværende form var opprinnelig ment å beskytte mennesker som på grunn av beruselse, psykisk tilstand eller mentale evner ikke var i stand til å forstå rekkevidden av sine uttalelser. Dette er normalt ikke tilfelle med urutinerte kilder. Utvalget foreslår derfor at punkt 3.9 får et tillegg som tydeligere skiller mellom disse to gruppene. Utvalget foreslår også at dette punktet får en formulering som markerer at det er*

behov for både å være ekstra kildekritisk og varsom når man siterer kontroversielle ytringer fra sosiale medier.»

NR kan ikke støtte utvalgets forslag om å innføre begrepet «urutinerte kilder». Innvendingene er de samme som under punkt 3.3. Til tross for utvalgets beskrivelse av utgangspunktet for punkt 3.9, så vil «urutinert», etter NR-styrets syn, inngå som en del av vurderingen av hvorvidt vedkommende kan forventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. I tillegg må det altså være en viss konsistens i regelverket. Dersom «urutinerte» ikke tas inn i punkt 3.3, så bør det heller ikke inn i punkt 3.9. Derimot kan det tenkes, også for å tydeliggjøre at det er funksjonen som «kilde» som er det vesentlige, at vi bør endre fra «personer» til «kilder». Det vil, mener vi, også tydeliggjøre det poenget utvalget vil ha frem.

Når det gjelder setningen om bruk av sosiale medier som kildegrunnlag så er vi skeptiske til å innføre en særskilt påminnelse om kildekritikk overfor en bestemt kildetype. Dessuten foreslår ikke utvalget noe annet enn at man skal være «aktpågivende». Det gjelder vel overfor alle kilder? Dersom det skulle være noen mening med denne setningen så måtte det stått at man skal være «særlig aktpågivende». utfordringen er, i Vær Varsom-plakaten, å skulle gradere aktsomhet overfor ulike kilder. I dag er dette til en viss grad gjort i punkt 3.2: «Vær spesielt aktsom ved behandling av informasjon fra anonyme kilder, informasjon fra kilder som tilbyr eksklusivitet, og informasjon som er gitt fra kilder mot betaling.» Her er det altså tre typer kildesituasjoner som nevnes, men det er altså situasjoner hvor kilden kan tenkes å ha spesielle motiver, og ikke relatert til hvordan informasjonen er formidlet rent teknisk.

NRs forslag bli etter dette:

«Opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen. Vis særlig hensyn overfor kilder som ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft. Husk at mennesker i sjokk eller sorg er mer sårbare enn andre.»

Oslo, 2020-09-28

Med vennlig hilsen
for Norsk Redaktørforening

Hanna Relling Berg
styreleder

Arne Jensen
generalsekretær